

A SZABADSÁG NEVÉBEN.

(Adalék a közvélemény történetéhez.)

ὁ ἀπατήσας δικαιοτέρος τοῦ
ἢ ἀπατήσαντος.¹

Gorgias.

Polemos panton pater. Thukydides megszorította és részletezte a kissé általános bölcsészeti tételt. „A háború erőszakos tanító-mester, aki megszünteti a mindennap jólétét és a sokaság érzelmeit a változó körülményekhez idomítja“ (1,82,2). Bennünket, modern embereket, a nagyháború tanított ki a thukydidesi igazságra. Fenéig kitapasztaltuk a gazdasági nyomorúságot és az általa követelt alkalmazkodás szükségét; a sokaság tagjaiként vetünk részt az események változásait követő érzelmi hullámzásokban. A harci lelkesedést a biztos győzelem reménye kísérte, melyet csak évek kemény ellenállása után tudott kiszorítani a kételkedés, a lemondás, a csüggedés, a kétségbeesés. Végigjártottuk kényszerű feladatból azon érzések egész skáláját, melyek a háborús események szerint módosuló közvéleménynek formálói és kísérői. A háború, az erőszakos tanító-mester, bennünket is kitanította a közvélemény erejére, változásaira, jelentőségére.

Itt is, mint más tekintetben, ellenfeleinkkel együtt jártunk iskolába, de nem mint egyformaképen készült és hasonló toheteéget mutató iskolatársak. A háború folyama alatt a közvélemény nagy horderejével a gyakorlati követelmények és következmények mélyéig csak ellenfeleink voltak tisztában. Nem ok nélkül állították saját maguk, hogy a háborút a harci vitézségnél nem kisebb mértékben az a *propaganda* döntötte el, amely a közvéleményt messze határaikon túl semlegesnél és ellenségnél is befolyásolta. A *jelszavak* kardnál és ágyúnál nem kevésbé éles és hangos fegyvernemnek bizonyultak. Most már nyomtatott bizonyítékok alapján igazolhatjuk a paradoxonnak látszó állítást. A *Bryce-bizottság* jelentésén kívül „a *Crewe-ház titkai*“ ma már történeti dokumentumok azon erős győzelmi akarat felfedésére, amely igazságtól, köznapi erkölcstől függetlenül dolgozik a maga célja érdekében.²

¹ Igazabb úton jár a megtévesztő, mint az, aki meg nem téveszt.

² Az angolok volt amerikai nagykövetének, *Bryce*-nak elnöklésével dolgozó bizottság a *belgiumi* „kegyetlenségeket“ állapította meg, aminek — rendeltetése szerint — az amerikai közvéleményt kellett a beavatkozás gondolatának megnyernie (*W. Marten, Die Lüge im Solde Englands. Weltbund der Wahrheitsfrennde,*

Mit szögezhet a német psychotechnika a lélektani öntudatosság e példáival szembe? A szervezetlenség¹ csak épp hogy pozitívan nem segítette az egységesen erős közvéleménynek megteremtését elő; de az egyéni különvélemények a már meglévő épületet is bontogatni kezdték. A végső eredményen nem változtatott az indítóokok sokfélesége. A „szent igazságért“ hevülő katedra-philisterség (*K. Bücher*), az aesthéta érzékenysége és született nemzetközisége (*Th. Mann*), a lélektani ínyenckedés (*H. Keyserling*), a történetbölcésznek pessimismusa (*Spengler*) vagy idegenkedése minden túltengő hatalomtól (*W. Rathenau*) közös célra szövetkezett itt és közös munkát végzett.³ *Müller-Freienfelsnek* tétéle (*Psychologie des deutschen Menschen und seiner Kultur*, 1922.), hogy a német faj és kultúra csak keletkezőben van, még nem kész. Azon ismeretek szögéből, amelyek a saját létéért küzdő állami élethez szükségesek, csakugyan így találjuk a dolgot. A „legkésebb“ faj, az angol ösztönszerűen tudta és alkalmazta azt, amit egy élethalál-harcban semmiféle tudomány és metaphysika nem pótolhat.

Ellenségeink a szabadság nevében küzdöttek ellenünk; ez volt a frontok — főleg az osztrák és magyar front — felbontására a legélesebb hangú jelszó. A jelszó a maga általánosságában hatott. Hisz vak érzelmekhez, nem kritikus főkhöz volt intézve, kik különbséget tudtak volna tenni való szándék és hamis ürügy között; akiknél elgondolás tárgya, bizalmatlanság forrása lehetett volna, hogy nem Írország“, nem is az orosz járom alatt nyögő népek felszabadításáról van itt szó, hanem arról, hogy a német Strassburg franciává és a magyar Pozsony csehvé, Kolozsvár oláhvá legyen, ókori történész régi kedves ismerősét fedezi fel a szabadságnak ily módon és körülmények között alkalmazott jelszavában. Görög földön a peloponnesosi háborútól kezdve a makedón korszakon keresztül a római foglalásokig úgyszólván minden nagyobb háborús mérközést mások felszabadítását hangoztatva, az *eleutherosis* ne-

Sonderdr. 2, 1916). Sir *Campell* Stuart könyvének: *Secrets of Crewe House*, ismertetését 1. Társadalomt. I. 3, 494, Fr. *Lechanel* cikkével kapcsolatban: La propagande de Lord Northcliffe dans les empires centraux, Le Correspondant, 1920.

¹ A *Bücher-eset* történetét maga az érdekelt mondja el: Die deutsche Tagespresse und die Kritik, 1915 (1. *ugyanattól*: Unsere Sache und die Tagespresse, 1915, ahol a jogosan inkriminált hely így hangzik: „über den k'iuiip'enden Partéiën zu stehen, der Wahrheit und nur der Wahrheit zu dienen“). — *W. Rathenau*, Von kommenden Dingen, 1917 (220: „Heute sind es zwei Jahre, dass ich von der Denkweise meines Volkes mich schmerzlich getrennt fühle, so weit sie den Krieg als ein erlösendes Ereignis wertet“). — *Th. Mann*: Betrachtungen eines Unpolitischen, 1918 (önvédelem). — *Spengler* könyve (1. Társadalomtudomány 2. szám) és *Keyserling* naplója (Das Reisetagebuch eines Philosophen) már a háború után jelentek meg, de általa kiváltott hangulatban gyökereznek (utóbbi II. 855: „Nicht dass ich Partei wäre). — Hogy is mondja *Polybios*? πολειουόντες; γάρ δεῖ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας βαρεῖς εἶναι καὶ θυμικοὺς: háború idején legyen szenvedélyben kemény a derék ember (18, 37 [20], 7).

vében folytatott az ügyesebb, ha ugyan nem mind a két fél. Érdeemes lesz, ha a hadviselés ez ősrégi topos-át kissé közelebről vesszük szemügyre; jó bizonyítékát fogja szolgáltatni annak, hogy azon közvélemény fontosságát, mely a harci készséget az „igaz ügy“ gondolatával erősíti, már a görögök-rómaiak is jól ismerték.

Bevezetésül egy-két általános megállapítást! *Polybios* történetelméletének egyik legértékesebb része az, amely a történeti események *kezdétét, okát* és *ürügét* választja egymástól külön (3, 6—7 egybevetve 22, 19a-val). Szerinte kezdet a már elhatározott szándék első megnyilatkozása; ok viszont mindaz, ami akaratban, hangulatban és gondolatban a döntést megelőzi és provokálja. Az *ürügnek* nem adja *Polybios* a meghatározását; de jó példákkal szolgál, hogy fogalmát megérthessük. Fülöp a görög szentélyek meggyalázását hozta ürügül, hogy a görög közvéleménynek jó-akaratát (τὴν ἐκ τῶν Ἑλλήνων εὐνοίαν ὁμολογουμένην) perzsa háborújának megnyerje; az aitolok és Antiochos a rómaiak ellen indított küzdelemben „ostoba és hazug módon“ a görög szabadságot hirdetve járták be Hellas városait. A tetszetős ürügnek (πρόφασις εὐσχήμων) nagy előnyét a következő szavakban állapítja meg történetírónk: „igazságosnak látszó háborút kezdeni nagyobb teszi a győzelem várható jutalmát és veszélytelenebbé a balsikert“ (36, 1b, 2). A római külpolitika jellemzésére, dicséretére mondja ez általános megjegyzést. A német diplomácia a mi nagyháborúnkban a görög-római példából leszűrt polybiosi bölcsesség rossz tanítványának bizonyult.⁴

Küzdelemről, amely név szerint mások felszabadításáért folyik, tán először a *peloponnesosi háborúban* hallunk. A 432 szeptember havában tartott spártai szövetséggyűlésen a korinthosiak adják ki a jelszót: véget vetni a mindenkit veszélyeztető athéni „zsarnokságnak“ és felszabadítani a most rabszolgaságban szenvedő helléneket (Thukyd. 1, 124, 3). Első sorban nem a szövetség saját igazolására történt ezen beállítás, hanem athéni alattvalók fellazítására és az egész görög közvélemény megnyerésére (Busolt, Gr. Gesch. III. 2, 848). A gondolat, melyet a szövetség szónokai (Archidamos, Brasidas) alkalomadtán nem mulasztottak el újból és újból emlékebe hívní, rendkívül hasznosnak bizonyult. Az athéni hegemoniát és ellenálló képességet nem utolsó sorban a belső front felbomlása: a megismétlő lázadások és elpártolások örölték meg.

⁴ Egyik polybiosi töredék szerint (94 — Dindorf): „a rómaiak nem közönséges gondot fordítottak arra, hogy *igazságtalan* harc kezdeményezésével olyanoknak ne látszassanak, kik csak embertársaik *megtámadása* céljából fognak háborúba; hanem hogy *védekezőknek* tűnjenek fel, kik csak *kényszerűségből* vonulnak ellenségeik ellen.“ Nos, a németek ép fordítva tették: a támadás látszatával védekeztek diplomáciai körülzárással és orosz mozgósítással szemben.

Újabb kritika hamisnak állítja a rövid életű *thebai* uralom megalapítójának, *Epameinondasnak* ránk hagyományozott arcképén a *szabadsághős* vonásait (1. Swoboda kitűnő cikkét Pauly-Wisowában). A kritikának igaza van. Epameinondas bizonyára nem azért tette meg első peloponnesosi útját, hogy *Messenét* felszabadítsa; ez a cél csak eszköz lehetett a főgondolat szolgálatában: Spárta hatalmát Thebai előnyére meggyöngíteni. Effélett mondhatunk az *arkádiai szövetség* kérdésében is, hol neki — úgy látszik — egyébként sem volt annyira initiáló szerepe, mint ezt hagyományunk elhitetni szeretné. Neki — Thebai hegemoniája érdekében — izolálnia kellett Spártát, s ezt legsikeresebben egy önállóan egységes és lekötözött Arkádia támogatásával érthette el. Tehát az erőskezű boiotarcha nem volt az a romantikus politikus, kinek antik és modern idealizmus elénk állítja; eddig a pontig a legújabb kritikát követni fogjuk.

De vajjon nem akart-e maga Epameinondas mindenáron a szabadsághős szerepében feltűnni? Vajjon hazafias törekvéseit nem maga vont-e be avval a *panhellén* mázzal, melyben — a felirat szerint — Thebaiban álló szobra is csillogott (Paus. 9. 15)? Külön célját bizonyára jobban és könnyebben megközelíthette, ha az általános görög közvéleményt segítő társának nyerte meg. *Néha a legrealisabb politika romantikus politikusnak látszani*. Ez új szempont Epameinondas megítélésénél és hiszem, hogy általa ki tudjuk hámozni a valót a plutarchosi hagyaték képzelgéseiből. Ami meg Messenét illeti, ez még így is több erkölcsnek köszönte restaurációját, mint a modern Messene, Lengyelország, amely a szövetségesek eredeti szándéka ellenére, csak a hatalmas fegyvertárs pusztulása után, automatikus módon, a hálátlanság áldó szavaitól kisérvé kapta vissza bizonytalan jövőjü függetlenségét.⁵

1. *Fülöp*, makedón király, hatalmi terjeszkedését Görögországban a legjobb akarattal sem nevezhette szabadságmozgalomnak; neki még be kellett a „béke és egyetértés“ — az eirene és homonia — szerényebb igényű jelszavaival érnie (Diód. 16, 60, 3). Csupán az ephesosi Artemis-templomban elhelyezett szobor jelezte, hogy a kisázsiai görög városok a perzsa járom alól való szabadulás ígérését tisztelték Fülöpben (Arrh. 1, 17, 11; v. ö. Kaerst, Gesch. d. hell. Zeitalt. I. 245). Az atya által kijelölt csapásra csak a nagynevű *fiú* léphetett. *Ázsia* győzelmi útjában autonómmokká és adómentesekké tette a városokat annak bizonygatásával, hogy „*a hellének felszabadításáért*“ vállalta a perzsák elleni háborút (Diód. 17, 24, 1).

⁵ Párhuzam: a *messeneiek* mintegy 300 esztendőn keresztül voltak hazátlanok; kik közülök idegenbe szorultak, ennyi idő után is szívósan megtartották nyelvüket, népi sajátságaikat (Paus. 4, 27 végén). A *lengyel* emigránsok félannyi idő alatt (1772 óta) idegen kultúrába olvadtak be. Az antik polis több külső nehézséget támasztott a nemzeti asszimiláció elé, mint a mai állam; manapság több belső erővel kell az elnemzetietlenedéssel szemben küzdeni.

De mielőtt expedíciójába fogott, előbb a görög anyaország szabadságvágyával kellett leszámolnia. És mielőtt *Thebait* a teljes pusztulásnak engedte át, előbb végig kellett hallgatnia, hogy a renitens város egyik magas faláról a hírnök mindenkit csatlakozásra szólított fel, aki *a perzsa nagy király* segítségével a görögöket szabadokká akarja tenni, Hellast zsarnokától akarja megszabadítani (Diód. 17, 9, 5).

A *Nagy Sándor halála után* bekövetkezett versengés a makedón nagyok között kezdetét jelenti egyszersmind Hellas azon szomorú történetének, melynek folyamán a versengő nagyhatalmak közül hol az egyik, hol a másik, hol mindketten a görög szabadságot írták zászlajukra, s az ily módon érdekközéppontjukba került görög államokat a függetlenség teljes elvesztéséig, a végpusztulásig agyonszabadították. Ahol a hatalom a végső cél, s a szabadság csak eszköz, ürügy vagy cím, ott a szabadságnak adott minden időleges és látszólagos engedmény is csak lépcsőfok lehet a teljes behódolásra.

Polyperchon és *Kassandros* viaskodásával kezdődik a történet. Az Antipatros fiára féltékeny kormányzó valóságos propaganda-bizottságban tette megbeszélés tárgyává, hogy minő eljárás módok lennének a legalkalmasabbak *Kassandros* hatalmának megtörésére (Diód. 18, 55). Elhatározták itt, hogy szabadságot ígéro *kiáltványt* intézzenek a görög államokhoz (Diód. 18, 56-ban szösz szerint közli a diagrammot⁶; úgy gondolták, hogy ez úton nemcsak számottevő szövetségesekre, hanem nagy tekintélyre is szert fognak tenni (*μεγάλη δόξα*: ez az antik kifejezés a közvélemény helyeslő szavára). Sem *Alexandros*nak, *Polyperchon* fiának és hadvezérének, sem magának *Polyperchon*nak nem volt ugyan szándéka — ahogy ezt *Diodoros* forrása tudja — az ígéretet komolyan betartani (18, 65, 3 egybevetve 18, 66, 2-vel). De minthogy az adott szó valamelyest mégis csak köt, Athén utolsó politikusát, *Phokiont* dobták oda áldozatul a rövid ideig tartó szabadságláznak és demokratikus őrzöngésnek (*phaleroni Demetrios* már nem volt politikus, csak államtudós).

Folytatólag a tengerentüli hatalmasok, *Ptolemaios* és *Antigonos*, versenyzenek egymással, hogy birodalmi céljaikat a görögök „felszabadításával“ ériék el. Előbbi — *Sekyon* és *Korinthos* átvétele után — a többi görög várost is szabaddá akarta tenni abban a meggyöződésben, hogy „a görög jóindulat nagy előnyére lesz saját ügyének“ (Diód. 20, 37, 1). *Antigonos* viszont fiát *Demetrios*t küldötte Hellasba, hogy „az összes görög városokat, első sorban

⁶ Majd egy későbbi időben *Perseus*, makedón király, *προγραφή*-kkel, Delosban, Delphoiban és Athena Itonia szentélyében kallított *plakátokkal* kezdi meg görög propagandáját, a *έλληνοκοπέιν*-t, amint *Polybios* nevezi (26, 5, 1; *έλληνοκοπέιν* — a hellének aajtáján kopogtatni, mint *θυροκοπέιν*, *δημοκοπέιν*, *δοξοκοπέιν* stb.).

Athént szabadítsa fel“ (Diód. 20, 45, 1). Állítólag Antigonos egészen hellenisztikus ízű gondolattal okolta meg a vállalkozást; szerinte *Athén* Görögországban azon őrtony, melyről a hírnevet — a doxát — a tűzjelzés az egész világnak adja tovább (Phit. Apophth. 182 E = Demetr. 8).⁷

Hogy mennyire jól számított Antigonos, arról főleg fiának második görögországi útja tanúsítható; Demetrios — Athént véve hadi műveleteinek bázisául — rövid idő alatt nemcsak egész Közép-Hellast, hanem a Peloponnesos nagy részét is a maga érdekkörébe vonta. De Athén és Demetrios kölcsönös viszonya mégis csak a nem egészen őszinte barátság tipikus megnyilatkozási formái között alakult. Az első diadalmas bevonulás oly szertelenségekre ragadta Athén közvéleményét, hogy semmiféle logikával nem lehet megérteni, miként nevezhette magát az önértet utolsó fokán túl megalázkodó város az istenné emelt Demetrios-szal szemben még- mindig- szabadnak (Plut. Demetr. 10 köv.). De hét esztendővel utóbb, a szerencsétlen kimenetelű ipsosi csata után (301), semlegesség címén már megtagadta a földönfutó királynak befogadását, melyet ez csak fegyveres erővel tud majd évek múltán kieroszakolni a Peiraieus és Munychia megszállásával, s a Museionon elhelyezett őrségével ideig-óráig biztosítani.

A lényegen tulajdonképp nem módosult semmi Görögország külpolitikai helyzetében, midőn a 3. század utolsó évtizedeitől kezdve egy *új nagyhatalom* jelentkezik a világpolitika színterén. Megmaradtak — általánosságban beszélve — a függési viszonyok, a motívumok, sőt az eljárás módok is, csupán a szereplők és vállalt szerepkörök változtak. Előbb a makedón birodalom vagy ennek utódállamai gondoskodtak — egymás iránt való féltékenység-bőli — a görög szabadságról; most elsősorban *Róma* lesz Görögország szabadságának őre: se nem igazabb, se nem hazugabb őre, mint makedón elődei voltak. Hellas a maga szertehúzó kis államocskáival vagy államszövetségeivel nem volt elégséges arra, hogy a külpolitikai küzdelemben önálló versenytársként lépjen föl az elsőség pálmájáért; de viszont elég jelentékeny volt — részeiben és együttvéve — barátnak vagy ellenségnek. Így hát a hatalomért versenyzők közül a támadó, a tényleges helyzet megváltoztatására törekvő

⁷ *Plutarchos* naiv módon a kitűzött cél magasztosságáról és önzetlenségéről szaval. Helyesen ítél *Kaerst* (Pauly-Wissowa, IV. 2773) Wilamowitz-cal szemben. Demetrios nem a hatalmi önzés és a számítás hiánya, hanem szertelen temperamentuma, nyugtalansága és az evvel együtt járó ötletszerűség tette a diadokh idők „romantikusává“, amennyiben azon tulajdonságait a vállalt feladathoz, a világhódítás szándékához mérjük. Ha a görög szabadság idejára gyakrabban vissza is tért (I. az ephesosi feliratot: Anc. Gr. Inscr. of Brit. Mus. 453, Hicks, Gr. hist. inscr. 151.), mindig a hódítás szolgálatában tette. Jó jellemzése olvasható *Belochnál* (III. 1, 245: elasztikus természet, de biztos közigazgatásra alkalmatlan államférfiú).

fél szabadságot ígérgetve akarta őt magának a küzdelem eldöltéig megszerezni. Ha egymást egyensúlyban tartó nagyhatalmakról lett volna szó, a rivalitás tényleg biztosította volna azt a szabadságot; de növekvő fölény esetében — s ez volt Róma esete — a görög szabadság csak *eszköz* lehetett az egyik fél végleges, minden függetlenséget elnyelő győzelmére.

201-ben kötötték meg a rómaiak *Hannibal*-lal a békét és 200-ban már nyílt háborút folytattak *V. Fülöp*, makedón király ellen (a 2. makedón háború). Okot a makedón hatalom meggyengítése szolgáltatott, mert az élénk külpolitikai szereplésével jogos féltékenységet ébresztett; ürügyet egy jelentéktelen athéni incidens (Liv. 31, 14), a támadó háborúk rendesen visszatérő motívuma: „a szövetségesek megsértése és fegyveres megtámadása“ (Liv. 31, 6). A háború, amely — mint látjuk — név szerint sem felszabadító akciónak indult, Rómában annyira népszerűtlen volt, hogy a centuriák első alkalommal úgyszólván egyhangúan leszavazták, s a consuli beszédben kiszínezett veszedelemnek, Pyrrhos és Hannibál példáinak kellett a lelkesedést életre keltenie (u. o. 31, 7). A szabadság jelszavát a háború folyamán dobták a görög köztudatba; noha már annak kitörése előtt is olyasmiről lehetett szó az aitólok nagygyűlésén, melyben a római követ a „sicíliai vád“ ellen védekezett, a Messana és Syrakosai felszabadításával kezdődő és Sicilia birtokbavételével végződő római politikát mentegetve (31, 29). De hisz abban az időben Görögország felszabadítása annyira közkeletű idea volt, hogy még a rhodosiaknak, még Attalosnak nevével kapcsolatban is lehetett reá gondolni (31, 15 végén). A görög *közvélemény* megnyerése így sem ment egykönnyen; az acháj szövetségi gyűlés határozatlansága és megoszlása a legjobb bizonyíték reá (32, 19—23). A makedón uralom nem volt kivétel nélkül gyűlöletes; mint döntőbíró vagy fegyvertárs helyi versengésekben itt-amott hálára kötelezett (csak az achajok közül: Dyme, Megalopolis és Argos makedon-párti volt).

A rómaiaktól ígért szabadság motívumának hangot és színt mindenesetre csak *Titus Quinctius Flamininus*, a lelkes hellénbarát, fellépése adott; önála is kérdés tárgya lehet — mint ahogy Epameinondas és Demetrios esetében úgy találtuk — hogy az érzelmek őszinteségéből mennyit vont le az emberismerő hadvezér és diplomata számítása. Legalább a háborút liquidáló egyik haditanácsban maga Flamininus sem mondja azt, hogy a görögök szabadságáért kezdtek vállalkozásukba, hanem csak annyit állít, hogy „amennyiben jónevüket a görögök előtt teljességében akarják megóvni, s mindenkiben *az általános hitet ébrentartani*, hogy kezdettől fogva nem a saját hasznuk, hanem a görög szabadságkedvéért jöttek ide Görögországba“, a városokat ki kell üríteniök (Polyb. 18, 45 [28], 9). Mert még akkor, a kocka eldőlte, a római győzelem után sem volt a görög *közvélemény* egyértelmű; főleg

az aitolok kardoskodtak és argumentáltak amellett, hogy itt nem felszabadításról, hanem csak uralomcsereéről van szó (u. o. 6).

De Róma barátai ezt már abban az időben másként tudták, s mind a mai napig másképen tanítják. A rhodosi követek ünnepelesen jelentik ki a senatusban évek múltán, hogy a római fegyver tisztára a görögök szabadságát tűzte ki a Sülöp elleni háború céljául és hogy „ennél egyéb jutalmat annak eredményeképpen egyáltalán nem is kapott (Polyb. 22, 6, 6). *Polybios* meg egyenesen *csodálatosnak* tartja, hogy a rómaiak és hadvezérek Flamininus ahhoz az elhatározáshoz jutottak, hogy minden költséget és veszélyt magukra vállaljanak a görög szabadság kedvéért (18, 46, [29], 14). De a rhodosiakból a megbocsátást kereső vezeklés beszél (rossz fát tettek a tűzre), *Polybios*ból meg — itt jobban mint bárhol egyebütt — a rómaiak iránt való elfogultság. Itt nemcsak az ok és ürügy megkülönböztetésére felállított elméletét felejt; de megfélekedzik a római politikáról adott általános jellemzéséről is, mely eleve kizártnak minősít — mint ahogy minden józan politika kizár — ily nagyfokú áldozatokat. Ha *Polybios* fel fogása mögött lappang valami az akkori idők *közhangulatából*, akkor az legfőlegbb abból a szempontból érdekes és jellemző, hogy az idegen vezér varázsa és a kitörő öröm, melyet a régi ellenség-től, a makedónoktól való szabadulás általánosságban okozott, mennyire megtévesztette a görög közvéleményt a végső lelki rugók megítélésében.⁸

Mert a végső eredmény sem szól az indítóokok panegyrikus eltolása mellett. Igaz, Róma — hosszú herce-hurca után és *Fianinus* személyes közbejárására — mindenünnen visszavonta helyőrségét; még a „békókat“ is leszedte Görögország lábairól; *Hellas* meghódítására egyelőre még nem gondolt („békóknak“-nak akkor *Oreost*, *Eretriát*, *Chalkist*, *Demetriast* és *Ko-rinthöst* neveztek; manapság *Gibraltárt*, *Máltát* és *Suezt* mondanók Dél-Európa angol békóinak). De nem érte-e el Róma teljes mértékben azt, amit vállalkozásával elérni akart? *Makedónja* meggyöngítésére kezdett háborút, s *Makedonia* most minden külső birtokától és nemzetközi önállóságától megfosztva megszűnt nagyhatalom lenni. A mi meg a magára hagyott, makedón uralomtól és védelemtől egyformaképpen távoltartott Görögországot illeti, rá vonatkozólag — ha a helyzet által követelt jövő fejlődés kilátásaira tekintünk — a demetriasi *Eurylochos* szavait alkalmaz-

⁸ Ugyan azt hiszem, hogy itt inkább azon *retrospektív* gondolkozásmód játszhatott némi szerepet, amely Görögország végleges meghódítása után a görögökben azt a nézetet ébresztette, hogy hátha meg lehetett volna okos politikával az annyira kedvezőbb régi állapotot menteni. Az egykori római „szabadság“ ilyen eszmekapcsolatban erősen idealizált képben tűnhetett fel az elvesztése miatt kesergő hazafiak előtt. A *prospektív* modern történetírásnak mindezt természetesen másképp kell látnia.

hatjuk, melyeket az két évvel Flaminimis távozása után, az antiochosi háború kitörése előtt, még mindig teljes joggal mondhatott: „Demetrius még most is csak látszólag szabad, mert valójában az történik, amit a rómaiak akarnak“ (Liv. 35, 31).⁹

A 196-ik év *Isthmia* ünnepén hirdették ki Flamininus személyes jelenlétében az eddig makedónoktól függő görög városok és népek szabadságát. Polybios egyik legszínesebb, legelevenebb tömegrajzában ismerteti velünk az eseményt (18, 46 [29]). A bizonytalanság szabad útjára engedte a találgató phantáziát (a görög *εὐρησιλογία*-t); a hírnök hangját a nagy zsvajban nem lehetett hallani, meg kellett szavait ismételnie; a kitörő öröm zajáról csak az alkotna magának fogalmat, ki jelen volt; Titust mindenki szemtől-szembe szerette volna látni, Istenként üdvözölni, s a jobbjaért tolongok sokadalma, a feléje hajított koszorúk nagy száma majdnem életveszélybe sodorták a római hadvezért. A római szándék tiszta, a görög hálaérzet őszinte lehetett. De csak oly, értelemben és feltétellel, ahogy azt Rhodos pártfogoltjairól Eumenes, Pergamon királya, mondotta: „akik úgy gondolják, hogy szabadságukat a rhodosiaknak köszönhetik, *névtleg* szövetségesei lesznek, de *tényleg* minden parancsuknak készséggel fognak engedelmeskedni, mint a legnagyobb hála lekötelezettjei“ (Polyb. 22, 2, 10).

Az isthmosi örömmámor még friss emléekben élt, a római leszerelés még alig hogy megtörtént, s az elégedetlen *aitólokkal* szövetkezett *Antiochos* emberei máris sorra járták a városokat, hogy a *hellén szabadság* nevében szólítsanak háborúba a rómaiak ellen. Polybios „ostobának és hazugnak“ mondja a felszólítást. A mi pusztán a szabadság kérdését illeti, sem ostobább, sem hazugabb nem volt, mint annak idején a Flamininusoké! Az aitólok, e kis kultúrájú, kevés számú és nem eléggé fegyelmezett nép bizonytalannal nem fogja meghozni a görög szabadságot; de meghozták-e a lehetetlent a római fegyverek? Antiochosnak csak thrák érdekeltsége miatt volt szüksége a görög szabadságnak tetszetős jelszavára; de az ősi birtokokra támasztott igény jobban veszélyeztette-e ama szabadságot, mint a római terjeszkedés? A kissé már elcsépelet jelszó ez alkalommal gyenge visszhangra talált; a rómaiaknak csak imént tanúsított mérséklete bevált; egy-két észak-görög törzstől, a boiótoktól, s Achája örök ellenségei-

⁹ A 2. makedón háború motívumainak — mint sejtethető — gazdag modern irodalma van (Pöhlmann, Grundr. d. gr. Gesch.³ 289, 2; Niese: Gesch. d. gr. und mak. Staaten II. 590 köv., ki azonban itt is, mint egyebütt, az események elbeszélésénél marad). *Mommsen* nézete (E. G.¹⁰ I. 720 köv.) a szókimondó nyereségé, mely egyrészt nem akar tudomást szerezni a jelszavak lehetőségéről és értelméről, másrészt mereven a hatalom eszméjétől irányítva rómaiabb szeretne lennie a rómainál. A történeti felfogás elgermanizálása itt sem szolgált az antik élet helyes megértésére.

tői, Elistól — Messenetől eltekintve, senki sem csatlakozott a „szabadság“ zászlajához. Nem, mintha a római protectoratus végleges megnyugvást szerzett volna. Az elégedetlenség érzése már ott lappang a legtöbbször lelkében, de bizonytalanul és tisztázatlanul, sem a megbékülés okosságáig el nem altatva, sem a kitörés erejéig nem fokozva. E zavaros hangulatok majd csak a *perseusi háború* folyamán fognak nagyobb és tisztázottabb szerephez jutni (Polyb. 27, 8a, hol az addig elnyomott közérzés kitörésének pompás lélektani magyarázatát kapjuk).

A hiányos eszközökkel megindított mozgalomnak katastrofával kellett végződnie. Maga *Antiochos* keservesen lakolt. Területi veszteségeitől eltekintve 90,000 medimnos gabona és 12,000 ezüsttalentum fizetésére kötelezték (utóbbi 1000 talentumos részletekben tizenkét év alatt volt fizetendő), s mindezt azon a jogcímen szabták ki reá, hogy „miután a háborút nem a rómaiak, hanem ő kezdette, igazság szerint a hadiköltségek egész összegével és nemcsak a felével tartozik“ (Polyb. 21, 11, 7).¹⁰ Görögországban az *aitólok* teljesen elveszítették önrendelkezésüket, a még szabadoknak nevezhető népek köréből kikapcsolódtak. Az *acháj-szövetség* területe nagyobb volt most, mint valaha, régi vágyaként az egész Peloponnesost egységben foglalta össze. Névszerint függetlennek maradhatott addig, míg akarata nem jön a rómaiakéval ellenkezésbe. De meddig fog ez tartani, meddig tarthatott ez egyáltalán!?! Az utolsó idegenből jövő felszabadítási kísérlet, a *perseusi* után Achaia érett gyümölcsként hullott a győzelem hosszú útját pihenő római ölébe.

*

A peloponnesosi háború kezdetétől Achaia bekebelezéséig majdnem háromszázestendő görög-római történetet mutattunk be keresztmetszetben a *felszabadítás* címszava alatt. Összehordtuk a sok valótlan-ságot, amit antik népek és fejedelmek önös céljaikért mások szabadságát hangoztatva mondtak és tettek: a sok hangzatos szót, amely utóbb rászédésnek bizonyult, a sok odaadó lelkesedést, melyet kiábrándulás követett. Tán sokan kelletlenül fordulnak el e történeti tüneménytől, melyben annyi a hamis jelszó, az ál-tatás, a hazugság. Nem helyesen teszik.

A történetnek oly gyakran visszatérő, azt mondhatnám annyira *állandó motívumával* van itt dolgunk, hogy már ez maga gondolkozóba ejthet. Ha ugyan nem az emberi természetben, mélyen az emberi helyzetben kell gyökereznie annak, a mi után

¹⁰ Ezen római „jóvátétel“ további sorsáról nem hallunk. De számbavéve az akkori technika fejletlenebb voltát, s azon római elvet, amely szerint: *οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἀδύνατον* (Polyb. 18, 37 [20], 7), azaz, hogy a győzteseknek mérsékelteknek, szelid lelkűeknek és emberszeretőeknek kell lenniök, Antiochos jobb sorsban lehetett a mai németeknél.

a régiak és újak, a legjobbak és legrosszabbak, egyesek és egész közösségek alkalomadtán egyformán kinyújtották kezüket. Csak ha kelletténél nagyobb követelményekkel lépünk emberi természetünkkel és sorsunkkal szembe, csak akkor leszünk helytelen sentimentálisnuskak rabjai. Idegenek jólétére, így szabadságára is természetesen csak a magunkén keresztül gondolunk; népeknél éppenséggel úgy van ez, ahol az áldozat nagysága a józan számítás korlátait lépné túl. Népek nem küzdhetnek a magánosok könnyedségével ideális célokért; a történet csak egy példáját ismeri az ilyen önfelelt vállalkozásnak: azt, midőn az egész világ *a szent sír felszabadítására* sietett. Csak az esetben, ha kis népek szabadsága a hatalmas érdekeivel nem csupán nem ellenkezik, hanem egyenesen ezek útvonalaiba esik, csak akkor lesz az a hatalmas őszintén és a tudatos önzést időközönként felejtető őszinteséggel másokkal szemben a gyengének védelmezője (a thebái Epameinondas viszonya Messenehez és Árkádiához). Hogy ez az antik világban csak kivételesen történhetett meg, annak az az oka, hogy hatalmi versenytárs hiányában vagy ennek kikapcsolása által maga a védelmezett is a védelmező *hatalmi vágyának* érdekkörébe jutott (Görögország viszonya Makedoniához és Rómához). De míg ez az eset be nem következett, itt is mennyi bizakodásnak, mennyi tartósnak képzelt örömmel lett forrása az idegen segítség, mennyi nemes érzés látszatáé maga a segítés!

A látszatot pedig ne becsüljük le a történet mozgatói factorai között. Ha tömegmozgalmakban csupán *ürügy* is mások szabadsága, ürügynek az ellenséges reflexív ész mondja azt, mert valójában az az egész eleven élet bontakozik elő e szó mögöl, melyben az akarás erejéről és őszinteségéről nem a valóság, nem is az igazság, hanem az egyesek *hite dönt*. Ha politikai cselekedeteknél már a conventio szempontjából is védelmezni lehetne az ürügyet (mert hisz nemcsak a társadalmi, hanem a nemzetközi érintkezésnek is megvan a maga illemtana), mennyivel inkább és mennyire más alapon *az illusio* szempontjából! A százezrek lelkében a finoman kieszelt jelszó közvéleménnyé sűrűsödik és hitté erősödik, s mi köze immár e közvéleménynek és hitnek a ravasz politikushoz? A tragédiáról mondotta *Gorgias*, hogy itt „a megtévesztő igazabb úton jár, mint aki meg nem téveszt és bölcsebb a megtévesztett a meg nem tévesztettnél” (Diels, Vorsokr. 561, 23). A történet színpadján is tragédiákat játszanak, néha a legvéresebbeket, s a „költői siker” itt is ahhoz csatlakozik, aki illusiót tudott ébreszteni, s a nagy tömeg igaz részvételét itt is saját illusiójának mértéke szabja meg.¹¹

¹¹ E helyen nyílnék alkalmam a Clémenceau-k és Lloyd George-ok fölüeny *demagóg tájáról* beszélni, mely lényegében tömeglélektani intuition nyugvó illusiókeltés. A német politikusok individualisztikus gondolkozás- és kifejezőmódja avval a demagógiával sehogy sem tudta a versenyt felvenni. Nem elég azt mon-

Csak elméleti gondolkozás veszi észre, hogy természet és költészet, való és látszat e szoros szövődéke mögött rendszeresség lapang. Mert a mi közhelyünknek, a felszabadítás toposának is megvan a maga *stiliztikája*; megvan *az alkalmazás személyeinek, céljainak és okainak* szögéből nézve. Használni mindenkivel szemben lehet, ki többé-kevésbé megtámadható joron uralkodik alattvalóinak egy részén. Mentől nagyobb az uralom joga, annál nagyobb a felszabadítás hazugsága — egész a rablás kategóriájáig (ez a csonkává tett Magyarország esete). Többnyire a megtámadó fél fogja használni, mert ő keres ürügyet és a cselekedetek szépítgetésére is neki van a legnagyobb szüksége. A végső célt és eredményt kevésbé a világos szándék, mint inkább *a politikai helyzet és általános ideák* határozzák meg. Amit a nemzetiségi eszme „egyesülésnek“ nevez, azt a protectoratus különböző neveivel látja el és formáiban tünteti föl a győztes idegen, vagy lehetőség szerint a bekebelezésig szigorítja.

A közhely használatát főleg *három ok* határozhatja meg, külön-külön is, de többnyire együttesen. Először felszabadíthatunk azért, mert a felszabadítandókban fegyvertársakat, általuk céljainkat szolgáló erőt óhajtunk nyerni. Amennyivel kisebb saját hatalmunk vagy amennyivel nagyobb a várható segítség, annál nagyobb szerepet fog ez az első ok játszani (az előbbi esetre Antiochos a példa, utóbbira a diadochok igyekezete, amely még mindig jelentős erejű Görögországra támaszkodott). *A fegyvertársak közvéleménye* az így kapott erőszaporulatban már bennfoglaltatik, sőt ennek nem utolsó fontosságú részét képezi. De a felszabadítás ürügyére néha azért van szükség, hogy a vállalkozó hatalom *saját népének közvéleményét* nyerje meg; hogy abban az ügyesen kihasznált jelszó által az erkölcs ellenállhatatlan erejét és varázsát ébressze föl. Szorosan kapcsolódik ez a motívum a harmadikhoz, ahol az „igaz ügyről“ már egész általánosságban, mert minden semleges közvéleménynek, ha lehet: *az egész világ közvéleményének* megszerzéséről van szó (Nagy Sándor és az ázsiai görögök; Antigonos és Athén; manapság: Anglia és Belgium). E motívum használata mindenesetre attól függ, hogy mily értelemben és mennyire lehet valamely korban a világ közvéleményéről egyáltalán beszélni. A görög történetben a *hellenismus* jelenti azon időszakot, amelyben — növekvő közlekedéssel és hírszolgálattal kapcsolatban — ha a múlthoz viszonyítva nem is egysegesebb és tömörebb, de mind nagyobb területre támaszkodó közvélemény bontakozik elő. Azért szeretné már Antigonos — az

dánunk — mint ezt Th. Mann teszi —, hogy az entente-beliek a kifejezésnek emberei, míg a németek nem azok. Itt többről és egyébről is van szó: a francia s angol szónok mások hitére gondol s ezáltal ringatja hallgatóságát illúzióba. míg a német, önvallomást tesz, tehát magának beszél, monologizál.

egész „lakott föld“ népeire gondolva és appellálva — az akkori kultúra középpontját, Athént felszabadítani.

Csodálkozni fogunk-e mindezek után azon, hogy mielőtt a punok félbarbár vezére, *Hannibál*, hódító alpesi útját megkezdette, a gall hadifoglyokhoz intézett beszédében úgy állította, hogy azért van itt, mert „Itália lakóinak *szabadságukat* akarja megadni, s nekik ama városokat és vidékeket visszaszerezni, melyeket tőlük a rómaiak raboltak el“ (Polyb. 3, 77.).

Hornyánszky Gyula